

Юридичні науки

УДК 349.2

Кравчук Віктор Олександрович

студент

*Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Корнійчук Іван Васильович

студент

*Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стороженко Олександр Сергійович

студент

*Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

**ІНСТИТУТ НЕДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У ЗАРУБІЖНОМУ
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ
ИНСТИТУТ НЕДОПУСТИМОСТИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В
ЗАРУБЕЖНОМ УГОЛОВНОМ ПРОЦЕСУАЛЬНОМ ПРАВЕ
INSTITUTE OF INADMISSIBILITY OF EVIDENCE IN FOREIGN
CRIMINAL PROCEDURAL LAW**

***Анотація.** У статті розглянуто питання концепцій визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі, сучасна динаміка визнання доказів недоступними у кримінальному процесі України та зарубіжних країн, наведені зарубіжні концепції недопустимості доказів, аналіз та практика Європейського суду з прав людини з приводу недопустимості доказів у кримінальному процесі, також зазначені думки до удосконалення*

інституту недопустимості доказів у національній системі кримінально-процесуального доказування.

Ключові слова: *недопустимість доказів, кримінальний процес, концепції недопустимості доказів.*

Аннотація. *В статье рассмотрены вопросы концепций признания доказательств недопустимыми в уголовном процессе, современная динамика признания доказательств недопустимыми в уголовном процессе Украины и зарубежных стран, приведены зарубежные концепции недопустимости доказательств, анализ и практика Европейского суда по правам человека по поводу недопустимости доказательств в уголовном процессе, также указаны мысли к усовершенствованию института недопустимости доказательств в национальной системе уголовно-процессуального доказывания.*

Ключевые слова: *недопустимость доказательств, уголовный процесс, концепции недопустимости доказательств.*

Summary. *The article deals with the concepts of recognition of evidence inadmissible in criminal proceedings, modern dynamics of recognition of evidence inaccessible in criminal proceedings of Ukraine and foreign countries, present foreign concepts of inadmissibility of evidence, analysis and practice of the European Court of Human Rights regarding inadmissibility of evidence in criminal proceedings, given thoughts how improve the institution of inadmissibility of evidence in the national system of criminal procedural evidence.*

Key words: *inadmissibility of evidence, criminal proceedings, concepts of inadmissibility of evidence.*

Мета статті полягає у проведенні аналізу норм кримінального процесуального права України та зарубіжних країн щодо визнання доказів

недопустимими та в результаті цього визначити перспективні напрямки розвитку інституту кримінально-процесуального доказування в національній системі права України.

Інститут визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі є одним із складових забезпечення права на справедливий суд, передбаченої Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, тобто забезпечення кожній стороні кримінального провадження захист від свавілля та протиправних дій, при зібранні доказової бази, що ,в свою чергу, являється юридичною санкцією та сприяє винесенню судом законного, обґрунтованого та вмотивованого рішення.

Відповідно до ч. 3 ст. 62 Конституції України обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Ця конституційна норма, по суті, визначає такі докази недопустимими. Її тлумачення наведено у ППВСУ № 9 від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» та Рішенні Конституційного Суду України № 12-рп/2011 від 20 жовтня 2011 р. у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України [2; 3].

Згідно з п. 19 вказаної ППВСУ докази повинні визнаватись такими, що одержані незаконним шляхом, наприклад тоді, коли їх збирання й закріплення здійснене або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами. У зазначеному Рішенні КСУ підкреслено, що перевірка доказів на їх допустимість є найважливішою гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина в кримінальному процесі та ухвалення законного і справедливого рішення у справі. У кримінальному

процесуальному законодавстві вказане конституційне положення конкретизоване і забезпечено його реалізацію шляхом запровадження правил визнання доказів недопустимими. На відміну від попереднього кримінального процесуального законодавства, КПК України 2012 р. вперше передбачив низку правових норм, що стосуються підстав та порядку визнання доказів недопустимими, правових наслідків, допущених при здійсненні кримінального провадження порушень прав і свобод людини. Ці норми містяться у статтях 87–89, 107, 223, 233, 271 КПК, що визначають правила визнання доказів недопустимими, регулюють різні аспекти цього питання і мають важливе значення для правозастосовної практики, оскільки орієнтують правозастосовника на недопустимість вчинення порушень вимог закону при збиранні та закріпленні доказів, особливо тих, які прямо вказані в законі, а також визначають правові наслідки, які тягнуть за собою такі порушення [4].

Так, відповідно до ч. 2 ст. 86 КПК недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посылатися суд при ухваленні судового рішення. Недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини (ч. 1 ст. 87 КПК). В той же час згідно з ч. 1 ст. 84 КПК доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку. Системне тлумачення цих законодавчих положень дозволяє дійти висновку про їх певну суперечливість, адже докази не можуть бути недопустимими, оскільки їх допустимість (тобто відповідність порядку їх отримання вимогам закону) є їх сутнісною властивістю, що виступає одним із елементів їх легальної дефініції, закріпленої у ч. 1 ст. 84 КПК [5]. У

зв'язку з цим уявляється більш коректним вести мову про недопустимість як доказів фактичних даних, які отримані з порушенням вимог закону. До речі, саме так це питання вирішується в КПК деяких пострадянських країн. Так, наприклад, ст. 94 Республіки Молдова має назву «Дані, недопустимі як докази», ст. 116 КПК Республіки Казахстан «Фактичні дані, недопустимі як докази» [6, 7].

Що стосується особливостей стандартів доказування в країнах системи загального права, відзначимо, що вони є дещо відмінними в різних країнах, а також різняться залежно від виду судочинства. Приміром, в Англії використовують два стандарти доказування: «поза розумними сумнівами» для кримінальних проваджень і «баланс імовірностей» (інколи його ще йменують «перевага доказів») для цивільних проваджень. Перший сформувався в Англії у другій половині XVIII ст. Суть його полягає в тому, що в достовірності факту винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення не повинно залишитися розумних сумнівів. Це не означає, що в його достовірності немає жодних сумнівів, а означає, що всі альтернативні можливості пояснення поданих доказів є дуже малоймовірними. Сутність же другого стандарту в тому, що на підставі оцінених доказів (оцінки доказування загалом) робиться висновок про певний факт (наприклад, завдання майнової шкоди) як такий, що скоріше мав місце, аніж не мав [8].

У США, крім указаних вище двох стандартів доказування, виділяють ще один під назвою «зрозумілі та переконливі докази». Суть його полягає в тому, що сторона повинна переконати присяжних (або суддю), що достовірність розглядуваного факту є досить імовірною, або ж викликати в них тверде переконання, що факт правдивий. Разом із тим усунути всі розумні сумніви цей стандарт доказування не вимагає. Він застосовується, зокрема, в деліктних позовах з метою стягнення з відповідача так званих штрафних збитків, які перевищують звичайні компенсаторні збитки. В

США існують також і інші стандарти, які застосовуються для цілей, не пов'язаних з вирішенням судових справ. Так, стандарт «імовірна причина» (або, в іншому перекладі, «достатня підстава»), слабший ніж «перевага доказів» (в англійському варіанті «баланс ймовірностей»), застосовується при отриманні дозволу на арешт або обшук. Ще слабшим є стандарт «обґрунтована підозра». Він використовується у разі короткострокового затримання й поверхневого обшуку затриманого на предмет володіння ним зброєю. Затримання або обшук визнається незаконним, якщо поліцейський не в змозі обґрунтувати розумність своїх підозр. Це правило було встановлено Верховним судом США [9]. Останній стандарт («обґрунтована підозра») відомий також і на європейському континенті завдяки згадці цього формулювання в Європейській конвенції з прав людини і, відповідно, в практиці Європейського суду з прав людини [10]. Формули «достатня підстава» й «обґрунтована підозра» («обґрунтоване припущення») можна зустріти і в українському кримінальному процесуальному законодавстві. А це підтверджує доцільність наукового дослідження поняття «стандарт доказування» й можливого обґрунтування потреби його виділення у вітчизняному доказовому праві.

Щодо Великобританії, докази є недопустимими у разі:

1. Отримання їх «за чутками» - якщо першоджерело доказів перевірити неможливо;
2. Формулювання запитань інкримінованого характеру;
3. Порухення права не свідчити проти себе та членів родини;
4. Вчинення тиску на обвинуваченого для отримання показань;
5. Отримання незаконним шляхом [11].

В Англії використовують два стандарти доказування: «поза розумними сумнівами» для кримінальних проваджень і «баланс імовірностей» (інколи його ще йменують «перевага доказів») для цивільних проваджень. Перший сформувався в Англії у другій половині XVIII ст.[12].

Суть його полягає в тому, що в достовірності факту винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення не повинно залишитися розумних сумнівів. Це не значить, що в його достовірності немає жодних сумнівів, а означає, що всі альтернативні можливості пояснення поданих доказів є дуже мало ймовірними. Сутність же другого стандарту в тому, що на підставі оцінених доказів (оцінки доказування загалом) робиться висновок про певний факт (наприклад, завдання майнової шкоди) як такий, що скоріше мав місце, аніж не мав[13].

Своєю специфікою наділена процедура визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі Франції. При цьому, слід зазначити, що теорія доказів ніколи не займала центрального місця у кримінальнопроцесуальному праві Франції. Внаслідок цього, при прийнятті КПК Франції 1958 р. його автори не узагальнили в спеціальному розділі норми доказового права, які виявилися розпорошеними по всьому тексту даного кодексу. Однак, на сьогоднішній момент теорія доказів у кримінальному процесі Франції умовно складається з трьох частин: обов'язок доказування, засоби доказування та їх доказової сили. У науці кримінально-процесуального права Франції щодо вчення про докази виділяються два розділи, один з яких присвячений видам доказів, за допомогою яких може здійснюватися доказування, а другий – процесуальному порядку їх отримання. У той же час, загальним принципом французького доказового права є принцип свободи доказів. Цей принцип достатньо чітко сформульований у ч. 1 ст. 427 КПК Франції, де зазначається, що наявність злочину може бути встановлена за допомогою будь-якого виду доказів, а суддя ухвалює рішення на підставі свого внутрішнього переконання [14, с.51]. Іншими словами, КПК Франції не містить вичерпного переліку видів доказів, що підлягають доказуванню. Будь-який доказ вважається допустимим, незалежно від того, закріплений чи не закріплений він у кримінально-процесуальному законодавстві

Франції. Звідси у кримінальному процесі Франції існують винятки із принципу свободи доказів, які можуть впливати на допустимість або недопустимість доказів. Так, доказ не може бути отриманий із переписки між підсудним та його адвокатом (ст. 432 КПК Франції); незначні порушення кримінального закону, так звані правопорушення доказуються лише протоколами і рапортами, складеними співробітниками судової поліції [15, с.106]. Так, згідно зі ст. 537 КПК Франції правопорушення доказуються протоколами і рапортами, складеними працівниками судової поліції. Тільки за відсутності таких або для підтвердження відомостей, що містяться в них, допускається доказування за допомогою показань свідків. Спростувати дані протоколу або рапорту можна виключно шляхом надання письмового доказу або виклику певного свідка [15, с.51]. Інші винятки із принципу свободи доказів можливі лише щодо певної категорії кримінальних справ. Крім того, процедура визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі Франції стосується права відмови від обов'язку давати показання, яким наділені: журналісти, стосовно джерела інформації, отриманої при виконанні своїх службових обов'язків (ч. 2 ст. 109 КПК Франції); адвокати; нотаріуси; священники; лікарі; поліцейські, стосовно відомостей про таємних інформаторів. Усі перелічені категорії осіб, крім журналістів, не закріплені в КПК Франції, а є результатом судової практики, яка склалась за багато років [16, с.69]. Доказове право Франції, допускаючи свободу при визначенні видів доказів, які застосовуються в процесі доказування у кримінальних справах, достатньо суворо регламентує процедуру їх збирання. Іншими словами, обставини справи доказуються будь-яким видом доказів, але це не означає, що їх процедура збирання, перевірки та оцінки здійснюється будь-яким способом. Таким чином, у Франції розуміння допустимості та визнання доказів недопустимими виражається через відсутність вичерпного переліку видів доказів, яка

доповнюється відсутністю вичерпного переліку процесуальних дій, дозволених у процесі доказування.

Підсумовуючи сказане в нашій науковій статті, необхідно зазначити, що вивчення нових концепцій визнання доказів недопустимими, та виділення тих чи інших концепцій визнання певної інформації недопустимою для доказування, вважаю, що право на існування мають тільки ті з них, які в собі несуть визначений підхід до обставин кримінального провадження, що в свою чергу не буде суперечити кримінальним та кримінально-процесуальним нормам при формуванні доказової основи органів досудового розслідування, прокуратури, адвокатури. Проаналізовані мною концепції, як українські, так і іноземних правових систем є такими, що потребують обов'язкове наукове вивчення, аналіз, вдосконалення та подальшу законодавчу імплементацію в систему національного кримінального права для покращення кримінально-правового доказування.

Таким чином, на підставі аналізу кримінального процесуального законодавства деяких зарубіжних країн можна зробити висновок, що поняття недопустимості доказів, в першу чергу, тісно пов'язане із правом на справедливий судовий розгляд та презумпцією невинуватості. Тим більше, цей аспект належної правової процедури допустимості доказів знаходить своє відображення в інших правах людини, які передбачені у відповідних міжнародних нормативно-правових актах (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Загальна декларація прав людини прийнята, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод тощо). Досліджуючи, визнання доказів недопустимими з точки зору зарубіжного законодавства країн англосаксонської та романо-германської правових сімей, слід вказати на їхні спільні та відмінні риси, які пов'язані з історичними формами самого кримінального процесу. Спільними рисами країн англосаксонської та романо-германської правових сімей є те, що

допустимість доказів визначається сукупністю правил, встановлених нормами процесуального та матеріального права з метою ухвалення справедливого рішення у кримінальній справі. З іншого боку, правове регулювання допустимості та процедури визнання доказів недопустимими, у порівнянні із кримінальним процесуальним законодавством країн романо-германської правової сім'ї, детальніше регламентовані у законодавстві країн англосаксонської сім'ї та більш широко тлумачаться судово-прецедентною практикою.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1: Спеціальний випуск. – С. 15. – Ст. 259.
2. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Верхов. суду України від 01.11.1996 р. № 9 // Постанови Пленуму Верховного Суду України (1972–2002) : офіц. вид. / за заг. ред. В. Т. Маляренка. – Київ : А. С. К., 2003. – С. 9–14.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України : рішення від № 12-рп/2011 від 20.10.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 84. – Ст. 3091.
4. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення : кол. моногр. / відп. ред. В. С. Бігун. – Київ : Реферат, 2009. – 316 с. – (Бібліотека міжнародного часопису "Проблеми філософії права").
5. Кримінально-процесуальний кодекс.
6. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс] : от 13.12.1997 г. № 206-І (с изм. и доп. по состоянию на 17.11.2014 г.) // [Zakon.kz](http://zakon.kz) : информ. агентство. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008442

7. Уголовно-процессуальный кодекс Молдовы: от 09.10.2009 г. № 1772-Пс (в ред. 2013 г.) // Центр політико-правових реформ : сайт. URL: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_-09_10_2009.pdf
8. Про стандарти доказування у країнах системи загального права див., зокрема: Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США: моногр. – Москва : Городец, 1999. – С. 133-135
9. Верховный суд США. Terry v. Ohio, 392 U.S. 1 (1968).
10. Див.: підп. «с» п. 1 ст. 5 Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини. Конвенція про захист прав і основоположних свобод (підписана урядами держав – членів Ради Європи 01.11.1950 р.; ратифікована Україною 17.07.1997 р. (Закон № 475/97-ВР від 17.07.1997 р.), набрала чинності для України 11.09.1997 р.) URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004
11. Осетрова О. С. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 216 с.
12. Whitman J. Q. The Origins of Reasonable Doubt: Theological Roots of the Criminal Trial / J. Q. Whitman. – Yale University Press, 2008. – P. 193.
13. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія/В. В. Вапнярчук. – Х.: Юрайт, 2017. – 408 с.
14. Головки Л.В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции / Л.В. Головки. – М.: Спарк, 1995. – 130 с.
15. Сутягин К. И. Оценка допустимости доказательств с учетом концепции «добросовестного заблуждения» субъектов доказывания / К. И. Сутягин // Вестник Омского университета. Серия «Право». 2008. № 1 (14). С. 180–182.
16. Whitman J. Q. The Origins of Reasonable Doubt: Theological Roots of the Criminal Trial / J. Q. Whitman. Yale University Press, 2008. P. 193.